

Sausaunv U

ITAUKEI
LAND TRUST BOARD

Ai Takitaki mai na Matabose Ni Qele Maroroi Ni Taukei

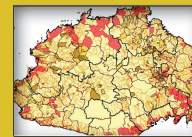
Vol. 3 - 2024

E bibi me tiko e dua na ituvatuva ni vakayagataki qele: Nata

Ratou ciqoma e 10 na itaukei ni qele na veivuke ni iTaukei Development Fund Facility

Vakasukai tale na qele boro damudamu

Lewe Ni Vola

Tabana:

- 5 **Sa Lewa ga Vakalou na Nomuni Yaco mai ni Kua**
- 6 **\$0.9 na milioni na tubu ni ilavo e rawati
- Marautaka o Tui Naviti na nona waqa**
- 7 **Dodoliga o TLTB ena kena Vakalivalivataki
na Valenisoqa e Veivatuloa**
- 8 **Ratou ciqoma e 10 na itaukei ni qele na
veivuke ni iTaukei Development Fund Facility**
- 9 **Totoka na Siko nei Vasu e Kadavu**
- 10 **Dolavi na Veiqaravi ni TLTB mai Nabouwalu**
- 11 **Veitalanoa kei ira na Marama mai Nadroga
- Sikovi na tikina o Nakuailava kei Mataso**
- 12 **E bibi me tiko e dua na ituvatuva ni
vakayagataki qele: Nata
- Vakasukai tale na qele boro damudamu**
- 13 **Taba Yaloyalo Ni Veivakararamataki ni
Matabose ena vei Tikina**
- 14 -15 **Na ivakatakilakila vou ni Matabose
Ni Qele Maroroi**
- 16 **Veivalenivolavola Ni Tabana Ni Qele**

**Me Vinaka Rawa na Vuvale,
ena qai Vinaka na vei Tokatoka,
Mataqali kei na vei Yavusa**

Esa levu sara na ka eda qarava tiko e daidai e sa vaka me da vakaosoosotaki keda tiko kina vakalevu ka vakuwai keda mai na inaki dina ni noda veiqaravi oya na kena qaravi o ira na lewe ni noda dui vuvale vakabibi na nodra qaravi vinaka na luveda.

E kaya na Minisita ni Veikavakaitaukei, Tovo kei na iYau Mareqeti o Ifereimi Vasu ni sa rui bibi dina na nodra qaravi Vinaka na luveda vakauasivi na na nodra vuli na luveda.

“Edua na ka e vakabibitaka na noda Matanitu sa ikoya na kena qaravi na nodra vuli na luveda ka vakabibi na kena laveti na nodra qaravi na noda gone era se muri vuli, kei na kena vakaukauwataki talega na kena vulici na itovo kei na vosa vakaitaukei ena noda vei koronivuli kece sara e Viti,” e kaya o Vasu.

E tomama ka kaya ni Viti vinaka oya ena vakatautaki ena noda vakacokotaki taumada na veivuvale, na veikoro, na vei tikina ena loma ni noda vei yasana.

E kaya ni da sa raica na revurevu ni veika sa kauta mai na kena teivaki ka vakayagataki na waigaga ni veivakamatenitaki vei ira na luveda.

“Sa lai tubu vakatotolo talega kina na iwiliwili ni lewenivanua era sa qaravi tiko ena gauna oqo ena valenibula ni mona e Nauluvatu,” e tomama o Vasu.

“Sa toso cake tikoga nai wiliwili ni bukete dole vei ira na noda goneyalewa, na veitauvi ni HIV/AIDS, nodra vakalolomataki na marama kei na gone, levu talega era vakacalai tiko vakalawa ka biu vuli dole,” e Kaya o Vasu.

E tomama ka kaya ni vinaka na vuvale ena qai vinaka na vei tokatoka, mataqali kei na vei yavusa.

Vinaka saka vakalevu

Hon. Ifereimi Vasu

Minisita ni Veika Vaka-iTaukei & Jeameni ni Matabose ni Qele Maroro ni Taukei

Na baqe ni iTaukei

Esa cakacaka sara tiko vakaukauwa na Matabose ni Qele Maroroi me ra vukei na noda ena sasaga ni nodra vakatoroicaketaki vakauasivi ena nodra vakaduri bisinisi kei na vakatubuilavo.

Oqo e dua na ka, ka se bera vakadua ni se bau caka ena loma ni 84 ni yabaki ni kena tauyavu na Matabose oya ena kena toso se laveti na vei qaravi me ra vakila sara ga o ira na itaukei ni qele na yaga ni kena vakayagataki na qele kei na iyau bula eso me da vakaiyautaki kina o keda eda bula tiko ni kua vakauasivi vei ira na luveda era na muri mai.

Sa mai yaco na veisau ni Matanitu, sa veisau tale ga na veiliutaki ena loma ni Matabose ni Qele Maroroi ka sa donumaki Ifereimi Vasu na madigi me sa noda Jeameni ni Matabose. Oqo e kauta mai e dua na matanisiga vou ni vei qaravi ni sa veisau na ilakolako, veisau na veika e dau qaravi ena vuku ni cakacaka ena veisiga ka vaka kina na kena veisau na ituvatuva kei na kena sagai me veisemati sara vakaukauwa kei na Tabana Vakai-Taukei tale eso.

Sa mai vakadonuya na Matabose e Cake ni TLTB me vakalutumi na ilavo lavaki vei ira na itaukei ni lisi kina 8 na pasede; ka maroroi e 10 na pasede me baleta na iTaukei Wealth Fund. Na iTaukei Wealth Fund e dua na tobu ni lavo ka kumuna tiko na Matabose me na vukei ira na itaukei ni qele me ra volia lesu na nodra qele kei na veika e tu kina me vaka na vale se iteitei me ra taukena ni sa mai cava na kena lisi.

E dina ni rawa ni musuka mai o TLTB e 25

Mr Solomone Nata
Vunilewa ni Matabose

na pasede ia ena gauna oqo e musuka tiko ga na Matabose e 18 na pasede. Na levu taucoko ni ilavo e rawa ni kumuni eke e rauta tiko ni \$12 se \$13 na milioni ka na vagolei kina itaukei Wealth Fund. Oqo e sa vakadonui ena Bose Levu Vakaturaga ka sa caka tale ga na kena veitalanoa kei na veivakararamataki ena loma ni 14 na yasana, Bose Vanua eso kei na 100 vakacaca na tikina e Viti.

Me vaka ni na bera tiko vakalailai na vakilai vakavinaka na yaga ni ituvatuva ni iTaukei Wealth Fund esa tiko tale ga ena gauna oqo na iTaukei Development Fund; ka sa kena inaki me na solia eso na veivuke vakailavo rawarawa vei ira na itaukei me ra tekivutaka se tomana na nodra dui sasaga vakabisinisi mai na kena vakayagataki na nodra qele kei na iyau bula eso e tu vei ira.

Ena veiyabaki ena biu tiko vakatikitiki e \$5 na milioni me na vukei ira na itaukei ena kena vakayagataki na nodra qele kei na iyau bula me ra vakaduri bisinisi kina. Na ilavo oqo e rawa ni na tauri vakadinou, sega ni saumi e dua na kena ivakadei, ka 2.5 ga na pasede na kena tubu ni o sa na sauma lesu mai.

Mai na \$5 na milioni oqori e \$4 na milioni e na soli tiko vei ira na veitokatoka, mataqai, se yavusa itaukei ni qele se kabani. E \$1 na milioni e sa biu tiko vakatabakid ua sara ga vei ira na tamata yadua me ra kerea mai.

Na itaukei development Fund oqo e sa itekitekivu sara tiko ga ni itaukei ka sa kuruseti tiko na noda vanua ena gauna oqo na kena italanoa.

“Sa Lewa ga Vakalou na Nomuni Yaco mai ni Kua”

Turaga ni Mataqali Naduadua, Naibita, Wainibuka: Orisi Lutunaivalu

Oqori na nodra mala ni vosa na Turaga ni Mataqali Naduadua o Orisi Lutunaivalu ena nodra kidavaki tiko na lewe ni matabose ni manidia ena nodra laki qarava na nodra bose vakavula ena koro o Naibita e Wainibuka ena macawa sa oti.

“Ena neitou koro vakaturaga, se sega vakadua ni dua na gauna, me tekivu mai vei ira na nemami qase, me yacovi kemami mai oqo, me bau dua na matabose cecere vaka oqo me ra yaco mai ena neitou loma ni koro.”

“Ena lailai sara na vosa meu vakamacala kina, na iyaloalo ga ni lomai kemami, ko ni sa raica ena nomuni dabe. Ko ni sa vakaturagataki vei kemami ena koro saka oqo.”

“E tarai kemami ena bogi, e ra vasaqa, e ra vakavakarau, kemami se moce sa kacivaki me keimami laki vakarau rawa ni sebera ni yaco mai o ira na lewe ni bose. Keitou marau taka valevu na nomudou yaco mai. Keimami via dolea na vosa saka ni veikidavaki nikua, vinaka saka valevu mai na vanua o Naduadua.”

“Via vadeitaki kemuni ga, na vale qo sa soli tu na ligamuni - na loma ni tikotiko oqo. Na koro saka qo sa soli tu e ligamuni, ni kaila se cava o ni cakava, kemami sa dolava na lomai kemami na lewe ni yavusa oqo, ena vuku ni kaci e koto kina, e sa soli vei kemuni na luvei kemami ko ni veiqaravi tiko na Matabose ni Qele Maroroi.”

“Vinaka sara valevu, na itukutuku ni veivadeitaki, vinaka valevu, kemami marau, ke dou bose tiko eke me yacova na tinikarua se yacova na dua, se mataka tale, keitou marautaka

ga na nomuni tiko nikua, keitou ciqomi kemuni, ka rokovi kemuni, ena vuku ni lewa cecere kemami sega ni namaka. Sa lewa ga vakalou mo ni yaco mai. Na gauna qo e dua na gauna ka me guiguilecavi dredre, ka dou na guilecava dredre talega na wekai keitou.”

“Na noda bula e vaka na senikau, ni oti ga sa oti, e vaka na co, ni tubu ga mai e oti. Ena loma ni gauna lekaleka qo, dua na gauna talei me dou vakayagataka mai me kemami nanumi kina. Kemami sa kalougata na lewe ni koro na nomuni tiko nikua.”

“O ni sa raica ni keitou yaco yani valenivolavola, qo na kalougata levu ni nomuni mai bose eke. Au talanoa valailai, ratou gole mai ke na Veitarogi Vanua, ratou gole beka mai vakarua. Ena gauna au gole yani kina kei tavalequ ena nodratou valenivolavola, rau raici kirau sa cavuti ‘Naibita qo Naibita? Drau gole sara mai’, sa mani keitou veitalanoa sara.”

“E dua na kalougata levu nomudou yaco mai me da mai veikilai dou qai tukuna yani valenivolavola, kemami na gole yani, na kalougata nomudou yaco mai sa na semata na noda veiwekani, na tudei kaukauwa na nomudou veiqaravi kei na nemami qaravi ira talega na wekai kemami na koro kei na veikilai tiko vakaveiwekani.”

“Ko saka qo na itukutuku lekaleka ni vanua Naduadua me vakadeitaki ni bose qo sa kila na vanua, sa kila na ka taucoko, sa dodo liga yani vei kemuni mo ni lewa na vale ni soqo kei na bose nikua, sa va ya na kena levu.” ■

(Mawi) Mr Orisi Lutunaivalu (Matau) O ira na marama ni vanua vakaturaga o Naduadua e Wainibuka

\$0.9 na milioni na tubu ni ilavo e rawati, ka sivia na 30,000 gone iTaukei e nodra

Esivia ni 30,000 na gone iTaukei ka maroroya tu na Matabose ni Qele Maroroi na nodra ilavo ena baqe vakatubu na Nodra Trust of Fiji era sa na wasea na nodra tubu mai na tina ni lavo ka rauta tiko ni \$900,000 na kena levu.

baqe na HCF kina UTOF baleta ni na levu cake na veika ena rawa mai UTOF ni vakatauvatani kei na ka e solia tiko o HFC.

Ena gauna oqo e rauta ni ra lewe 32,941 na gone era se bera ni yabaki 18 era

Na tubu qori e mai rawa ni oti na kena sainitaki e dua na veidinadinati ena tabana e rua me vakavureilavo vei ira na itaukei ni qele vakauasivi vei ira na luveda ka ra se bera ni yacova na yabaki 18 na nodra bula.

vakaivotavota tiko ena ilavo ni lisi e \$69 million ka tiko ena UTOF, ka bau kina na tubu ena i matai ni ono na vula e \$980,235.66.

E kaya na Vunilewa ni Matabose o Mr. Solomone Nata ni oqo na imatai ni sausaumi ni imatai ni ono na vula ena 2024, mai na 1 ni Janueri ki na ika 30 ni Jiune.

Na ilavo, e qarava na TLTB ena vukudra na lalai, ena saumi ki vei ira ena gauna era sa yacova yani kina na yabaki 18; wili kina na tubu kece sara ena rawati tiko ena veiyabaki me vaka na kena ka mai tauri ena ono na vula oqo.

“Keimami marautaka ni sa mai laurai na vakavotukana ni vakatubuilavo oqo ena UTOF. Oqo sara ga na ka keitou a namaka me keitou rawata ena vukudra na itaukei ni qele ka ra se bera ni yacova na gauna me ra taura kina na nodra ilavo ni lisi,” e kaya o Mr. Nata.

Na UTOF e kilai toka ena gauna oqo ena levu ni vanua e vakatubuilavo tiko kina,ww ka wili kina na HFC Bank, Fiji Gas, Flour Mills of Fiji (FMF), kei na South Sea Towage Ltd.

Ena June ni yabaki sa oti, a tokitaka kina na TLTB na nodra ilavo gone lailai na nodra yabaki nu bula main a 18 ka tiko ena

Esa vakalevutaka tale ga UTOF na kena taukeni sea ena Amalgamated Telecom Holdings (ATH) mai na dua na nodrau veivoli kei na Unit Trust of Samoa ka volia kina e dua na iteki 10% ena SUN Insurance Company Ltd. ■

Matai ni waseawse ni kena soli ni iTaukei Development Fund Facility vagolei vua na Turaga na Tui Naviti Ratu Kitione Vuluma

Marautaka o Tui Naviti na nona waqa

Ena imatai ni solisoli ni veivuke mai na Matabose ni Qele Maroroi ni iTaukei ena ruku ni iTaukei Development Fund Facility (TDF) a mai solia kina na Minisita ni Veika Vakaitaukei o Hon. Ifereimi Vasu na ki ni nona idini kei na waqa.

E kaya na Turaga na Tui Naviti o Ratu Kitione Vuluma ni oqo e se qai matai ni gauna me ciqoma kina e dua na veivuke vakaoqo mai na Matabose ka nuitaki ni na levu sara na ka ena rawa mai na veivuke oqo ena vuku ni nona vanua kei na nona matavuvale.

Na isolisoli oqo e a kerei ena ruku ni veidinadinati ka soli kina vakadinau e dua na ilavo me voli kina na waqa rauta ni 23 na fute na kena balavu kei na dua na idini 75 na kena kaukauwa se horsepower.

O Ratu Kiti e tiko e dua na nona kabani ni veivakaleleci ena waqa ena veivanuyanu eso mai Yasawa ka dau vakaleleci ira na tamata cakacaka ena otela eso ena veimataka kei na veiyakavi ni ra suka mai. ■

Gone Turaga na Tui Namosi, Ratu Suliano Matanitobua

Dodoliga o TLTB ena kena Vakalivalivataki na Valenisoqo e Veivatuloo

Ena Vakaraubuka na ika 16 ni Okosita 2024, a gole yani kina e dua na ilakolako ena koro vakaturaga o Veivatuloo ena kena laki dolavi ka soli tale ga vua na Turaga na Tui Namosi e dua na idini ni sola me vakalivalivataki kina na nodra valenisoqo.

Oqo ni oti na nodra a laki bose na veimanidia eso ni TLTB ena koro vakatauraga oqo; ka laveti mai kina na gagadre oqo mai vei ira na lewe ni vanua.

E kaya na Vunilewa ni Matabose ni Qele Maroroi o Solomone Nata ni oqo esa nodra ka ni vakavinavinaka tale ga ki na vanua ena vuku ni nodra mai maroroi tiko na neimami veiliutaki ka vakauasivi ena kena mai vakarautaki tiko na kedra kei na medra ena gauna ni bose.

Na isau ni sola oqo e rauta tiko ni \$3,000 na dol ana kena isau vakailavo ka wili tiko kina e walu na matanicina kei na rua (2) na POWERPOINT e lalaga, ka vakarautaka na livaliva e gadrevi me baleta na jajitaki ni talevoni veikauyaki, misini ni cakacaka se laptop, kei na livaliva ni dua na retio yaloyalo. Ena yaga sara vakalevu na livaliva ki na olo ni koro me vaka ni dau nodra idrodoro talega ena gauna ni cagilaba kei na drake ca.

A vakaraitaka Na Turaga Vunivalu Na Tui Namosi, o Ratu Suliano Matanitobua, na nodra vakavinavinaka levu vei TLTB

Vakarau me na tabaka nai vakasaribariba ni livaliava ni Valenisoqo o Solomone Nata na Vunilewa ni Matabose ni Qele Maroroi

ena nodra veitokoni, lomasoli kei na nodra digitaki Veivatuloo me dua na koro e Viti me mai qaravi kina na nodra bosebese-ka.

E kaya o Ratu Suli ni idini ni sola oqo esa dua na ikalawa levu kina vuravura ni kena tokoni na RENEWABLE ENERGY ka vakauasivi ena nodra tokoni ka vakaukauwataki tiko na itaukei ni qele e Viti.

Ni bera na veisolisoli oqo, a vakayacora tale ga o Nata e dua na veivakararamataki ka ra vakasalataki kina na lewenivanua ena itukutuku ni toso vou ni kawa itaukei ka sa sasaga tiko kina oqo na Matabose ni Qele Maroroi ena vukuda kece. ■

Veivuke vei ira na itaukei ni qele na iTaukei Development Fund Facility

Oti na na imatai ni soli ka ni veivuke ena nodra tokoni vakailavo na itaukei ni qele e Suva

Ratou ciqoma e 10 na itaukei ni qele na veivuke ni iTaukei Development Fund Facility

Eratou sa mai ciqoma e 10 na itaukei ni qele na ivesu ni veivuke ni Matabose ni Qele Maroroi ka kilai na iTaukei Development Fund Facility.

Ena loma ni vica nav ula sa oti e sa mai tavoci tiko kina e vica na ituvatava lelevu ni Matabose ka kena inaki me vakaukauwataka se vaqacacotaka na nodra sasaga na itaukei ni qele ena vuravura ni vakatubuilavo kei na vakaduri bisinisi. E dua vei ira oqo na Taukei Development Fund Facility (TDFF) ka soli vei ira e 10 na itaukei ni qele wili kina e dua na marama kei na vica na mataqali se yavusa.

E vakaitavi na Minisita ni Veika Vaka-iTaukei ka Jeameni sara tale ga ni Matabose ni Qele Maroroi o Ifereimi Vasu ena kena soli na nodra waqanivola na imatai ni wasewase ni veivuke ena ika 31 ni Jiulai 2024.

“Ki vei kemuni na ivesu ni turaga kei na marama o ni sa mai ciqoma na veivuke oqo mai na Matabose, au vakabauta ni o ni sa kila tiko ni oqo e sega ni soli wale. Sa nomuni itavi mo ni raica me na saumi lesu tale mai ena gauna e dodonu me saumi mai kina. Au vakabauta tale ga ni o ni sa kila tiko ni kevaka o ni sega ni sauma mai ena qarauna na Matabose me muria na veisala vakalawa eso e dodonu me muri me rawa ni saumi lesu mai kina na ilavo oqo,” e kaya o Vasu.

Na TDFF e dua vei ira na tiki ni veiqaravi vou ni TLTB ka yavutaki toka mai ena nodra vukei na itaukei ni qele ena so na veivuke vakailavo me na vukea na nodra vakayagataki qele vakauasivi ena kena valuti na bula dravudravua.

Na levu taucoko ni lavo e biu tiko me baleta na TDFF oya e \$5 na milioni

- \$4 na milioni e soli me baleti ira na veimataqali se yavusa itaukei ni qele (LOU)
- \$1 na milioni e soli vei ira na tamata yadua

Na \$4 na milioni ena soli ga vei ira na veimataqali se yavusa eso e tiko na nodra dui TRUST ACCOUNT” ka na saumi na nodra dinau mai nai lavo ni lisi se laiseni era dui rawata na mai na TLTB.

Oqo na veika eso me nanumi me baleta na soli ni dinau oqo:

- Me na saumi mai na dinau kei na 2.5% na kena Tubu
- Me na saumi lesu mai na dinau ena loma ni rua na yabaki,
- Na levu ni lavo ena rawa ni dinautaki oya e \$30,000

Ena vakaukauwataka sara tiko na yavu ni soli dinau oqo me rawa ni vakayagataki sara kina vakavinaka na veivuke oqo vakauasivi ena so na mataqali bisinisi koya e kilai ni na toso vinaka kina na noda sasaga me vaka na:

- Vakatoroicaketaki ni Qele kei nai Yaubula: me vaka na caka ni gaunisala, Environmental Impact Assessment (EIA), sau ni soveya, sau ni idinia, etc.
- Voli Vale se Vakavinakataki Vale
- Lavo ni Tauyavu ni dua na Bisinisi (Working Capital)
- Voli ni so na iyaya ni cakacaka me baleta e dua na bisinisi (specialised equipment)
- Teitei: gaunisala ni teitei, yaya vakamisini ni teitei, yaya ni teitei, yaya ni bucibucini, yaya ni susu manumanu, etc.
- Saravanua (Eco-Tourism): Vakadidike ni EIA, sau ni soveya, vakavinakataki ni bure ni vulagi, vakalevutaki ni otela, vakarairavinakataki ni otela, makete ni volivolitaki
- Bisinisi Lalai

E rauta ni 63 taucoko na ivola ni kerekere esa ciqomi rawa ia e 19 ga e laurai ni ra sa sotava sara ga na veika e gadrevi ena vuku ni kere dinau oqo.

O ni sa kerei ga na noda mo ni cakava toka ga mai vakavinaka na nomuni vola ni kerekere kei na dua na kena ituvatava kaukauwa vakabisinisi me na rawata mai e levu na ka ena gauna esa na cici kina. ■

Totoka na Siko nei Vasu e Kadavu

Minisita ni Veika Vaka-iTaukei ka Jeameni sara tale ga ni Matabose ni Qele Maroro'i o Ifereimi Vasu na nona veisiko macawa rua ena vanua o Kadavu.

E mai vakacavara na Minisita ni Veika Vaka-iTaukei ka Jeameni sara tale ga ni Matabose ni Qele Maroro'i o Ifereimi Vasu na nona veisiko macawa rua ena vanua o Kadavu.

Era tiko kece na veitabana ni veiqaravi ena loma ni Tabacakacaka iTaukei ena veisiko oqo me ra veivuke tiko ena veivakararamataki kei na kena saumi tiko na nodra vakatataro na lewenivanua.

Oqo e tiki tale tiko ga ni kena sagai me colevaki na veiqaravi ni Matanitu kei na kena kau yani vakavoleka vei ira na noda na veiqaravi me rawa ni ra cakacakataka kina vakavinaka na nodra qele kai na iyaubula vakausivi ena sasaga raraba ni vatubuilavo kei na vakaduribisinisi ni kawa itaukei.

Na veika eso e rawati ena ilakolako oqo:

1. Veisemati kei ira na Turaga Bale kei na itaukei ni qele kei na iyaubula ena vanua o Kadavu wili kina na tikina o Ravitaki, Naceva, Sanima, Ono, Nakasaleka, kei na Tikina o Yale. E bau sikovi tale ga na Tikina Tavuki kei na Tikina o Yawe.

2. Veivakararamataki ena vuku ni tuvatuva ni Tabacakacaka

iTaukei ena toso vou ni vakaduribisinisi kei na vakatubuilavo ka ratou sa duavata tiko kina na Ministry of iTaukei Affairs (MTA), iTaukei Land Trust Board (TLTB), iTaukei Trust Fund Board (TTFB), Fijian Holdings Ltd (FHL), and iTaukei Affairs Board (TAB).

3. Vakadeitaki ni iTutu ni Veiliutaki Vakavanua ka vakaitavi kina na Liuliu ni Veitarogi Vanua.

4. Vakadeitaki ni Kena Taukeni na Qele mai vua na Liuliu ni Veitarogi Vanua.

5. Veivakararamataki ena vuku ni kena lisitaki na qele vakaitaukei.

6. Vukei o ira na itaukei ni qele ena kena laurai eso na gaunisala erawa ni ra muria se vakayagataka me ra tauyavutaka kina e dua na nodra bisinisi.

7. Veivakatoroicaketaki Raraba: Laurai eso na gaunisala me vakavinakataka kina na veiqaravi ni Matanitu me vukea na nodra bula vakaitikotiko vei ira na lewenivanua e Kadavu. ■

Veivakararamataki ena vuku ni tuvatuva ni Tabacakacaka iTaukei ka oso drigi vinaka na vale ni soqo mai vei ira na lewe ni koro

Na Turaga na Tui Bua Ratu Makutu Nagagavoka kei na Vunilewa ni Matabose o Solomone Nata kavaka kina o rau na vakaillesiles liu valenivolavola ni ni Matabose ena mata ni valenivolavola ni TLTB e Nabouwalu

Dolavi na Veiqaravi ni TLTB mai Nabouwalu

Miau sa Bula Re

Sa cadra e dua na matanisiga vou vei ira na wekada mai na Yasana Vakaturaga o Bua e na kena sa mai dolavi e dua na volau ni veiqaravi vou ni Matabose ni Qele Maroroi mai Nabouwalu ena siga e nanao – Moniti nai ka 6 ni Noveba, 2023.

E ra sega ni kinoca rawa na nodra marau kei na nodra vakavinavina na Turaga Na Tui Bua ko Ratu Makutu Vakatalebola Nagagavoka e na nodra dolava tiko na vale ni volavola ni veiqaravi ni TLTB e Nabouwalu

E ra vakaraitaka na Turaga na Tui Bua, ni oqo e dua na veivuke levu vei ira na lewenivanua e na Yasana o Bua ka ni sa na tagavi ga e Nabouwalu na veika kece era dau via laki qarava e Labasa. Ka sa dua talega na gaunisala ni vakabula ilavo vei ira na lewenivanua.

E sa tomani tikoga na veiqaravi e na gauna oqo mai vei ira na

Turaga na Tui Bua Ratu Makutu Vakatalebola Nagagavoka

i vakaillesilesi ni Matabose, ena Vale ni Soqosoqo Vakamarama ni Yasana o Bua, e na loma ni bai ni vale ni volavola ni Yasana.

Me vaka ni oqo e se qai kenai sevu, era sa vakasalataki tiko na lewenivanua e na Yasana o Bua ka vakakina na veivanua volekata, ni vale ni volavola oqo ni TLTB ena dau dolavi ga enai matai ni rua na macawa ena veivula.

Kevaka e tiko na nomuni gagadre vakatataro kauwai se kudru ka ko ni via kauta mai ki vale ni volavola, sa gadrevi mo ni siko mai enai matai ni rua na macawa ena veivula.

E ra mai tinia na nodra vosa na Turaga na Tui Bua, na nodra cavuta tiko na vakavinavina levu kina Matabose ena kena sa kau vakavoleka yani na veiqaravi kin a Yasana o Bua ka vakasalataki ira na lewenivanua, me ra kusa sara ka vakayagataki vakavinaka na veiqaravi oqo. ■

Veitalanoa kei ira na Marama mai Nadroga

E tomana tiko na Matabose ni Qele Maroroi na veivakararamataki ena macawa sa oti ka ra bau nanumi tale tu ga kina na marama ni tikina o Nasigatoka e Nadroga.

E liutaka sara tu ga na Vunilewa o Solomone Nata na veivakararamataki oqo ka soli na gauna me bau vakatakilai vei ira na marama na veika eso e sasaga voli kina na Matabose ena kena vakasaututaki na noda vanua vakabibi ena kena vakayagataki vakavinaka na qele.

E kaya o Mr Nata ni bibi tale tiko ga me ra dau tarogi se vakasalataki na noda marama ena noda veivanua eso me rawa ni ra tiki tale ga ni noda toso; ka me da veitauriligataka vata na veika eda tuvana me da cakava me baleta na veivakatoroicaketaki.

Kevaka eda vinakata me mana na noda sasaga na itaukei ia me ra kakua ni guilecavi na noda marama vakauasivi ena vakasama ni veivakatoroicaketaki raraba.

Era a tiko na marama ni tikina o Nasigatoka e na koro o Volivoli ena dua na vuli ni bera ni soli na gauna vei TLTB me ra vakamacala kina. ■

O ira na marama ena tikina o Nasigatoka

Sikovi na tikina o Nakuailava kei Mataso

E toso vinaka sara tiko na veivakararamataki ni Matabose ni Qele Maroroi ena Yasana o Ra oya ena nona veisiko na Vunilewa o Solomone Nata ena loma ni tikina o Nakuailava ka vaka kina na tikina o Mataso.

Veivakararamataki ena tikina o Nakuailava

taudaku ni gaunisala levu me tekivu mai Korovou me lako yani vaka ki Rakiraki. Ia ki na Matabose, e namaki sara vakalevu na veisiko oqo baleta me laki vakatakilai kina eso nai tuvatuva bibi eso ka sa vakanamata tiko kina na Matabose vakauasivi ena nodra laki vukei na noda me ra vakatoroicaketaka na nodra qele.

E marautaka sara vakalevu na Turaga na Vunivalu ena nodra itikotiko e Namatagai ni rawa me ra bau laki sikovi tu ena loma ni koro e Bucalevu ka ra bau gole tale ga mai kina na vo ni veikoro ena loma ni tikina wili kina na koro o Tobu, Toki kei Dama.

Ena nodra itikotiko na Leweinavatu e a bau sikovi tale ga na koro o Narikoso ka rau mai tiko rawa tale ga kina na koro e rua o Nakorovou kei Narikoso.

Oqo e dua na vanua ka dau guilecavi vakalevu ena vuku ni veivakatoroicaketaki eso me vaka ni tiko ena

E tiki tiko ga ni veivakararamataki oqo oya ena kena kau tiko yani na veivuke eso me vaka na iTaukei Wealth Fund (IWF) kei na iTaukei Development Fund Facility (TDFF).

E tukuna o Mr Nata ni rui bibi tiko vakalevu ena ilakolako vou oqo na kena veisautaki na vakasama kei na itovo ni noda rai ka me tekivu sara ga mai na ulu ni noda veiliutaki vakavanua eso mai vei ira na noda veituraga bale. ■

E bibi me tiko e dua na ituvatuva ni vakayagataki qele: Nata

Ekaya na Vunilewa ni Matabose ni Qele Maroroi o Solomone Nata ni dodonu me tiko e dua na ituvatuva ni vakayagataki qele ni itaukei ena noda veitikotiko vakamataqali se vakayavusa ena gauna e mai oti kina e dua na lisi; vakabibi ena qele ka a lisitaki ena gauna va-koloni me 99 na yabaki.

Ni oti e dua na lisi e dodonu me suka tale mai na lisi/qele kei na veika e tu e dela ni qele me vaka na vale, vua na itaukei ni qele. E a vosa tiko o Nata ena nodra veivosaki na itaukei ni qele kei na iyau bula ka vakayacori mai Lami ka yavutaki toka mai na kena tuvai vakamatau e dua na ituvatuva ni veivakatoroicaketaki.

E dodonu me tiko e dua na tobu me vakarautaki tu ena gauna e oti kina na bula ni dua na lisi.

Na qele kece ka a soli me lisitaki ena gauna vakoloni era sa vakarau mai cava tiko oqo. Sa dodonu me soli na galala vua na itaukei dina ni qele me volai me nona na lisi.

Sa noqu i tatau vei kemuni na itaukei ni qele me da sa vakavakarau ga vakavinaka – tuvani vakamatau na veika eso me caka me rawati kina na ka e gadrevi. Me kakua ga ni oti e dua na lisi qai tukuni nida sa calata na itaukei ni qele na kena taukeni – eda sa na qai wawa tale tu me 99 tale na yabaki.

E tomana o Nata ka kaya ni bibi duadua me tiko e dua na ituvatuva ni vakayagataki qele me maroroi kina na kawa tamata kei na kena iyau bula. ■

Vakasukai lesu tale na qele vakaitaukei ka taura tu na matanitu ena dua na gauna

Vakasukai tale na qele boro damudamu

Esa sasaga sara tiko vakaukauwa na Matabose ni Qele Maroroi me vakasukai kece na qele boro damudamu ka kilai tiko ena gauna oqo na Schedule A kei na Schedule B ki vei ira na kena itaukei.

Ena guna oqo e rauta ni 91 na pasede ni qele kece e Viti e qele vakaitaukei ni vakatautauvatataki kei na 87 na pasede ka a tiko taumada.

E kaya o Nata ni tiko e eso na qele era sa kawa boko na kena itaukei; ka tiko tale eso koya era a sega ni bubuluitaki ena Veitarogi Vanua ena 1900 na yabaki.

Ia ena gauna oqo e sa vakayacori tiko na veika me sa vakacavari yani kina vakadua na kena vakasukai na qele vaka itaukei ka

taura tu na Matanitu (state land) ena gauna oqo.

E rauta ni 158 taucoko na bubului e namaki me rogoci mai na 179 na kisi e tiko me qaravi.

E sa tiko e dua na kena Komiti mai Palimedi (Standing Committee) me na raica na na veika e baleta na na vakasuka qele kei na veika matailalai me vaka na veika e a saumi kina. E tubu sara na loloma ni da raica na kena volitaki eso na qele vakaitaukei vakabibi ena isau era veivoli kina ena gauina oya.

Eso era a voli ena dua ga na silini ka sa dodonu ga me curu mada mai na Matanitu me vakatulewa ena kena tauri lesu tale mai na qele vakaoqo ka me na biu tale vei ira na kena itaukei. ■

Veivakararamataki ni Matabose ena vei Tikina

Takosovi na waitui ena yanuanu o Serua ena kena kau na itukutuku ni veivakararamataki ni Matabose

Vosa Tiko oqori na Vunilewa ni Matabose o Solomon Nata ena Tikina o Qaliyalatina, Navala, Ba

Veivakararamataki ena Tikina o Savatu

Liutaka o Minisita nai lakolako kina koro Nuku, Serua

Oso drigi na bolabola ena loma ni koro o Vuniodrovu, Naitasiri; ni ra via laki rogoca nai vakamacala ni toso vou ni kawa itaukei

ITAUKEI LAND TRUST BOARD

NA IVAKATAKILAKILA VOU NI MATABOSE NI QELE MAROROI

Na ivakatakilakila vou (corporate logo) ni Matabose ni Qele Maroroi e dua na tiki ni talanoa ni veiqaravi vou ni iTaukei Land Trust Board (TLTB) ka vakaiyaloyalotaka vei keda na veika e baleti keda na iTaukei kei na rai vou me baleta na kawa iTaukei ena veisiga ni mataka. Oqori e yavutaki toka mai ena raivotu ni kabani "Me Vakavinakataki na Veiqaravi Raraba me Baleta na Vakayagataki Qele kei na Vakaukauwataki ni Nodra Bula Vakailavo na iTaukei ni Qele"

E vakaiyaloyalotaki tale ga ena ivakatakilakila oqo na toso vou kei na sasaga me baleta na bula vakabisinisi ni kawa itaukei ka gadrevi kina na veisemati, veitalanoa kei na veitalevi me baleta na kena vakayagataki na iyau bula eso e tu vei keda me vakasautatutaka na noda sasaga ena vuravura ni bisinisi ka me kakua ni vakacacana vakalevu na noda veikau kei na kena iqoliqoli.

Oqo e dua na itekitekivu vou ki na Matabose ka gadrevi kina na vakalevu na veitalanoa kei na veivakaukauwataki - ka yavutaki tiko ena veinanumi kei na veilomani. Na veisau oqo e vakaraitaka na sagaga me vakavinakataki na veiqaravi ena vuku ni qele vakaitaukei kei na kena tosoi yani na veiqaravi ni TLTB kina veivanua eso ena

kauta mai na bula sautu vei ira e dodonu me da qaravi ira.

Eso na ka bibi ka yavutaki tiko mai kina na ivakatakilakila ni Matabose oya:

1. Na nodra Vakila-kataki na iTaukei ni Qele: Oqo e salavata tiko na tosoto so vou ni veisau ka yavutaki toka ena cakacakavata; ka vinakati kina vakalevu vei ira na itaukei ni qele me ra dui vakatulewa ga ena vuku ni kena vakayagataki na nodra qele kei na iyau bula.
2. Tosoi na Veiqaravi Vakabinisi: Na ivakatakilakila vou oqo e salavata tale tiko ga na kena sa tosoi na veiqaravi ni Matabose ena kena vakatoroicaketaki na qele ena so na iwalewale vovou eso vakauasivi ena nodra nanumi tiko na kawa bula era muri tiko mai.
3. Veiqaravi Vou Vakabinisi: E salavata tale tiko ga na ivakatakilakila vou oqo kei na nodra sikovi na itaukei ni qele me rawa ni kilai kina na nodra gagadre kei na tatadra ka me mai tiki tale tiko ga ni tuvatuva-ka kei na veiqaravi vou esa mua tiko kina na Matabose.

Tolu na Rigi: Na tolu na rigi e vakaraitaka na Matanitu Vanua e tolu: Kubuna, Burebasaga kei na Tovata. Oqo na yavu ni veiliutaki vakavanua e Viti me vakaraitaki ni duavata kei na veiwekani ni kawa iTaukei.

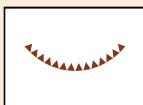
Na Kauveilatai: Na kauveilatai e vakaraitaka na vakabauta va-Karisito ka itakele tiko ni toso vou ni Matabose ena gauna oqo.

Na Se ni Kau e Tolu: Oqo e vakaraitaka na Kalou - na Tamana, na Luvena kei na Yalo Tabu - ka taqomaka tu na noda bula kei na veika baleti keda na itaukei ena veisiga kece. E tiko ena dua na se ni kau e rua na roka - (i) me vakaraitaka na bibi nodra qaravi o ira e dodonu me ra qaravi, wili kina o keda na itaukei ni qele; (ii) me vakaraitaka na bibi ni nodra qaravi vakavinaka na vakaillesilesi ni Matabose me rawa ra vakavinakataki na nodra bula ni veiqaravi ena veisiga.

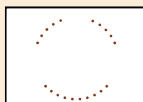

Na Mata Motomoto e Tolu (Triangular Designs): Na mata motomoto e tolu e vakaraitaka na tolu na valenivolavola e tolu oya na Lotu (religion), Vanua (land and people), kei na Matanitu (government).

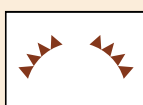

Na Mata Motomoto e Tinikava: Na tikinikava na mata motomoto ena boto ni ivakatakilakila e vakaraitaka na veiwekani kei na duavata ena loma ni 14 na ysana e Viti.

“In God We Trust”: Oqo e vakaraitaka na nona vakaliuci tiko na Kalou bula ena noda vanua me noda inuinui ka kabasi ni noda ilakolako ena vuku ni nodra qaravi na itaukei ni vanua e Viti.

Rigi Boro Yadudua: Na rigi boro yadudua e vakaraitakata na duidui ni tamata e qarava na TLTB kei na gagadre ni Matabose me qaravi ira kece sara vakavinaka.

Na Mata Motomoto Lelevu (Larger Triangles): Oqo e vakaiyaloyalotaka na valenivolavola duidui e Viti (regions and sub-regions), ka vakaraitaka na rabailevu ni vanua e veiqaravi kina na Matabose kei na veika e cau kina ki na veivakatoroicaketaki raraba. Na kena motomoto e dusi lesu tiko kina taudaku me vakatakila ni na tosoya ka vakalevutaka na TLTB na nona veiqaravi me na ceguva na nodra gagadre na lewenivanua raraba.

Rigi Boro Yadudua (ena dela ni Mata Motomoto Lelevu): E vakatakila na duidui ni nodra gagadre na lewenivanua kei na levu ni vanua eso e tiko e rawa ni da tosoya yani kina na noda veiqaravi me da bula sautu kina o keda na iTaukei kei na vanua raraba o Viti.

Na Kesakesa E Rua (e yasa): Oqo e ivakaraitaki ni bula vakatautauvata ni vei kawa-tamata eso eda sa bula vata tiko e Viti ena siga ni kua; ka sega kina na veivakaduiduitaki.

Na Ruve: E vakaraitaka na bibi ni veilomani, veivakaduavatataki, veirokovi kei na veikauwaitaki me rawa ni ra vakananumi kina na vakaillesilesi ena bula ni veiqaravi e gadrevi ki vei ira ena veigauna taucoko sara.

Tabua: Na tabua e vakaraitaka na nodra sa nuitaki tiko na vakaillesilesi ni Matabose me ra na maroroya na nodra veivakabauti na Turaga Bale kei Viti kei ira na itaukei ni qele ena kena maroroi na vanua kei na kena veiwekani, na kena itovo kei na kena ivakarau.

Na Kala e Vakayagataki:

Na Koula: e vakaraitaka na bula vuavuai kei na sautu – na itekitekivu vei keda na itaukei ena sasaga ni Matabose me dua na vatavata ni veivakaukauwataki vakailavo ka vakayagataki kina na iwalewale vovou eso ni vakayagataki qele ka na tara cake na bula vakailavo ni Matanitu o Viti.

Na Drokdroka: e vakaraitaka na vanua vakavolivoliti keda, na kena maroroi me baleti ira na kawa ena veisiga ni mataka.

Na Kuvui: e vakaraitaka na bibi ni vanua, na qele kei keda na itaukei ni qele; na noda itovo kei na ivakarau eda kilai tani kina vakauasivi ena tauyavu ni TLTB mai vei ira na noda Turaga Bale.

Na Karakarawa: e vakaraitaka na wasawasa ka tu vakavolivoliti Viti me semti keda yani kina veiyasai vuravura.

Ni da raica na vosa iTAUKEI e tiko ena vatuvatu ni tabadra se ra colata tu na kena ivua o ira ka ra lewena tiko “Land Trust Board” se na kabani. E vakaiyaloyalotaka tale tiko ga na nodra veivakabauti na Turaga Bale kei Viti ka soli kina vua na BOARD na veivakabauti ni vakatulewataki tiko vakamatau na nodra qele.

Vei Vale ni Volavola ni Matabose ni Qele Maroroi Ni Taukei

Head Office

TLTB Building, 431 Victoria Parade GPO Box 116, Suva. Ph: (679) 3312 733 Fax: (679) 3312 014
Toll Free : 0800 3312 533 Email: info@tltb.com.fj

Central Eastern Region

Level 2, TLTB Building, 431 Victoria Parade P.O Box 116, Suva. T : (679) 331 2733

Nausori Sub Regional Office

Level 2, Jiwanbhai Complex, Ross Street, Nausori. T : (679) 347 7315

Korovou Sub Regional Office

1st Floor, Waimaro Circuit Building, Main Street, Korovou. T : (679) 334 0130

North Western Region

Level 1, Khans Complex, 10 Mana Street, P.O Box 73, Lautoka. T : (679) 666 1744

Ba Sub Regional Office

1st Floor, Tower Building, Ganga Singh Street, Ba T : 667 0255

Rakiraki Sub Regional Office

Shop 1, George Shiu Raj Building, FSC Road, Rakiraki. T : (679) 669 4120

South Western Region

Level 1, Airport Central Complex, Namaka, Private Mail Bag, Nadi Airport. T : (679) 672 3771

Sigatoka Sub Regional Office

1st Floor, Keasuna Complex, Sigatoka. T : (679) 650 0696

Northern Region

Level 1, TISI Sangam Building Nasekula Road, P.O Box 32, Labasa. T : (679) 881 1122

Savusavu Sub Regional Office

1st Floor, Planters House Main Street, Savusavu. T : (679) 828 0797

Nabouwalu Sub Regional Office

Soqosoqo Vakamarama Bua Provincial, Nabouwalu, Bua. M : (679) 999 5384

iTaukei Land Trust Board

iTaukei Land Trust Board

iTaukei Land Trust Board

iTaukei Land Trust Board

iTaukei Land